

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת צו ופורים, תשס"ה
מספר 593מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על מרדכי ואסתר

גיבורי המגילה, מרדכי ואסתר, הם בוודאי קרובי משפחה. אבל על איזו קרבה מדובר? דומה שהתפיסה הרווחת היא שהם היו דוד ואחיינית, זאת על אף שלפי מגילת אסתר הם בני דודים (ב:ז, טו). מאין הגיעה תפיסה מוטעית זו? כיצד היא התפתחה? האם יש לה בסיס כלשהו במציאות? בשאלות אלה נדון להלן.

התפיסה השגויה רווחת ביותר; היא מצויה, למשל, באסופת המדרשים המחודשת של לוי גינצבורג. באגדות היהודים (כרך ששי עמ' 143) כתוב: "על פי עצתו של מרדכי דודה"¹. שגגה זו נפלה גם בדבריהם של רבנים בני דורנו: הרב ד"ר סולובייצ'יק אמר כך כמה פעמים בשיעור לפורים שהוקלט בבוסטון בשנת תשכ"ט; גם הרב יצחק סנדר משיקו כתב כך בספרו² ותפיסה זו נזכרה גם במאמר רפואי³. כמו כן כתב כך הרב שלמה ריסקין, הרב של אפרת, בדיון בפרשת השבוע לפרשת פקודי בשנת תש"ס, ונראה שמה שקיבע ביותר תפיסה מוטעית זו בתודעתנו הוא שיר הילדים המפורסם: אני מלכת אסתר / ועל ראשי יש זר / יודעים אתם מי דודי? / מרדכי היהודי.

אחד המקורות המתארים את יחס הקרבה הנכון הוא אנציקלופדיה יודאיקה (6:906). שם נכתב (בתרגום): 'היא התייתמה בילדותה, ובן דודה, מרדכי, אימץ אותה וגידל אותה'.

אפשר להניח בוודאות כי תיאור הקרבה בין מרדכי ואסתר, הנזכר בביורר פעמיים במגילה, לא נעלם מעיניהם של הרבנים שהזכרנו לעיל. בפרק ב:ז, כאשר מוצגות דמויותיהם של אסתר ומרדכי, אסתר מתוארת כ'בת דודו'⁴ של מרדכי, ובאותו פרק, בפסוק ט"ו, כשאסתר מובאת אל בית המלך, נזכר ייחוסה בפירוט רב יותר: "בת אביחיל ד' מרדכי". שוב – אסתר היא בת דודו של מרדכי.

התרגום הארמי לאגדה, המכונה 'תרגום שני', מפרט יותר ואומר שיאיר, אבי מרדכי (אס' ב:טו), ואביחיל, אבי אסתר (אס' ב:טו, ח:כט), היו אחים. התרגום הארמי האחר לאסתר, המכונה 'תרגום ראשון', גם הוא מזכיר (בפרק ב:ז, טו) שאביחיל, אביה של אסתר, היה אחיו של אבי מרדכי. עם זאת, במפתיע, התרגום של פרק ז:ו מוסיף לדברי אסתר אל המלך: "מרדכי הצדיק, אחי אבי". אם כן, מרדכי הוא דודה. ייתכן שיש כאן טעות סופר, או שתרגום זה משמר שתי מסורות שונות באשר ליחסי הקרבה. בכל אופן, כיוון שיש ב'תרגום ראשון' שני פסוקים עם הגרסה התואמת את לשון המגילה, קשה לראות בנוסח זה מקור עתיק למסורת על קשר משפחתי של דוד ואחיינית⁵.

מהמדרש אנו למדים על קשר נוסף בין מרדכי ואסתר. רש"י (לאסתר ב:ז) מצטט את הפרשנות התלמודית (מגילה יג, ע"א) שלפיה מרדכי לא רק גידל את אסתר, אלא שלימים גם נשאה לאישה⁶. מהכתוב באסתר ב:כ מסיק התלמוד

¹ לוי גינצבורג, תרגום וערך ר' מרדכי הכהן, תשל"ה. במקור האנגלי הם מוזכרים כדוד ואחיינית בעוד מקומות, ראה כרך רביעי עמ' 387, 384. אין בכתביו ציון של קרבת המשפחה הנכונה.

² *The Commentators' Al Hanissim* בהוצאת פלדהיים. בעמ' 34, כשהיא היססה לבוא אל המלך, ובעמ' 273-274 הוא כותב, בפרפרזה על הרצאתו של הרב סולובייצ'יק: "Why did he insist on persisting in his watch over his niece".

³ Rohn, RD, "Galactorrhea in the adolescent", *Journal of Adolescent Health Care*, 1984:5.

⁴ הוכחה מהכתובים ש'דוד' פירושו אחיו של האב ניתן למצוא בויק' יח:יד.

⁵ יש לציין שבניגוד לתרגום אונקלוס על התורה ותרגום יונתן על הנביאים, שנערכו בארץ ישראל במאות הראשונות לספירה והתקבלו כמקורות מוסמכים, התרגומים הארמיים המורחבים על אסתר הם כנראה מתקופה מאוחרת בהרבה (המאה השמינית והתשיעית), ולפי רב האי גאון הם מוסמכים פחות (ראה גנזי שכתר כרך ב עמ' 86, שם הוא אומר שזהו תרגום של הדיוטות).

⁶ פרשנות זו מצויה כבר בטקסט של אסתר בתרגום השבעים (אס' ב:ז) שם כתוב: "וכשהוריה נפטרו, הוא (מרדכי) לקח אותה לעצמו לאשה". יש פרשנים מודרניים המציעים שהמדרגם היווני טעה וקרא 'בית' במקום 'בת', הברל של "אחת קטנה. סביר יותר להניח שהוא הכיר את המסורת שבעל-פה, שהייתה נפוצה כבר אז, ותועדה מאוחר יותר בתלמוד.

שהם אכן היו בעל ואישה,⁷ גם לאחר שאסתר נלקחה לבית המלך, עד ליום שבו באה מרצונה לבית אחשוורוש.⁸ דברי התלמוד על היות מרדכי ואסתר בעל ואישה אינם סותרים את הכתוב במגילה. לעומת זאת, לא יכולתי למצוא שום מקור מסורתי שלפיו מרדכי היה דודה של אסתר, שכן זה היה סותר את הכתובים.

מקור אפשרי לטעות זו, הנפוצה כל כך, הוא בכמה גרסאות קדומות של סיפור אסתר. נראה שהקדומה שביניהן היא גרסתו של יוספוס פלביוס בקדמוניות היהודים (ספר אחד עשר פרק 6 [11: 198], משנת 37-101 לסה"נ בערך).⁹ בהציגו את אסתר הוא כותב (בתרגום אברהם שליט): "ובתוך הרבות שנאספו נמצאה נערה אחת בבבל, יתומה משני הוריה, שהייתה אמונה אצל דודה מרדכי – זה היה שמו... אסתר – זה היה שמה". לדעת פרופ' לואי פלדמן¹⁰ נעזר יוספוס בתרגום השבעים כמקור לסיפור אסתר, שכן הוא כולל בסיפורו תוספות המצויות רק שם. ואולם, פלדמן מעיר שלא סביר להניח שיוספוס לקח וריאציה זו מתרגום השבעים, משום שבתרגום השבעים מרדכי ואסתר מוצגים כבני דודים, ובמהדורה המדעית של Rahlfs, המביאה את כל כתבי היד העיקריים – אין שום גרסה שהיא שונה בנקודה זו. ייתכן שיוספוס פשוט התרשל כאן, אם כי לדעת פלדמן סטיותיו של יוספוס מהטקסט המקראי הן לרוב מכוונות, ומכאן, שההבדל בנקודה זו אינו מקרי. פלדמן¹¹ מציע שזהו אחד התיקונים שעשה יוספוס מתוך רצון להשמיט ביטויים כרונולוגיים שעלולים לפגוע באמינות הסיפור שלו אצל הקוראים.¹² שייכותה של אסתר לדור האחיינים, במקום היותה בת דוד, בת אותו דור, מציגה דמות צעירה יותר ועוזרת להבין את משיכתו של המלך אליה. פלדמן מהסס לומר שיוספוס הכניס שינויים אלה בלא סימוכין כלשהם, ולכן הוא מציע שאולי יוספוס הכיר מסורת בעל-פה שלפיה אסתר הייתה אחייניתו של מרדכי.

מעניין לציין שישנם שני מקורות לא-יהודיים קדומים שגם בהם מתוארים מרדכי ואסתר כדוד ואחייניתו: התרגום הלטיני הישן (Vetus Latina), מסוף המאה הרביעית לספירה) והולגטה (מאותה תקופה). בוולגטה, בפרק שני פסוק שביעי, כתוב שמרדכי גידל את בת אחיו (fratris), ובאותו פרק, בפסוק החמישה עשר, מזוהה אסתר כבתו של אביחיל, אחי מרדכי.

כיצד, אם כן נסביר את המקור לטעות זו? מה הסיבה לשינוי קירבה משפחתית? – ייתכן שטעות זו נפלה משום שבתרגום השבעים התיאור הוא 'אחי האב' במקום 'דוד', כפי שנכתב בעברית.¹³ אם זהו טקסט המקור שבו השתמש מתרגם הוולגטה, ייתכן שהמתרגמים השמיטו בטעות את המלה 'האב' וכך הגיעו לטעות שמרדכי הוא דוד של אסתר.¹⁴ כיוון שכן, המסורת הקתולית¹⁵ התבססה על הוולגטה המוטעית, וייתכן שהטעות היהודית הנפוצה הושפעה מהשתלשלות זו.

אפשר לשער סיבה אחרת, פשוטה יותר, לטעות הנפוצה. ייתכן שבגלל שמרדכי אימץ את אסתר וגידל אותה כבת הוא נתפס בתודעה כמבוגר יותר, ולכן עולה במחשבה קרבה של דוד ואחיינית ולא קרבת בני דודים.¹⁶

הרב ד"ר ארי זיבוטסקי

המרכז הרב-תחומי ע"ש גונדה לחקר המוח

⁷ באופן מסורתי נישואים לאחיינית נחשבים מצווה (יבמות, סב:; רמ"א, אבן העזר ב, ו; בן איש חי, שופטים, כא). לפי המסורת כך עשה כבר אברהם אבינו כשנשא לאישה את בתו של הרן אחיו. מסורת זו קיימת עד היום. לדוגמה, נישואיו השניים של הנצי"ב היו עם בתיה מרים, שהייתה בת לאחותו ולרב יחיאל מיכאל אפשטיין, בעל ערוך השולחן.

⁸ בתחילה הם יכלו להשאיר מותרים זה לזה מפני שאישה, אם אינה אשת כוהן שנאנסה לקיים יחסים עם איש אחר, נשארת מותרת לבעלה (כתובות נא, ע"ב, שולחן ערוך אבן העזר ו, י"א). חייה של אסתר עם אחשוורוש נחשבו אונס (ראה תוספות כתובות שם, ד"ה 'אסורה'). ראה גם תוספות מגילה יג, ע"ב, ד"ה 'וטובלת', על מה שעשתה אסתר כדי למנוע הולדת ילד שלא ברור מי אביו). התלמוד מסביר (מגילה טו, ע"א, בדרשה על אסתר ד:טז) שמאותו יום שבו באה אל המלך מרצונה, כחלק מתכניתו של מרדכי להציל את היהודים, כבר לא הייתה מותרת למרדכי, וזו היתה ההקרבה האישית שלה עבור עמה.

⁹ אני מודה לרב מירון ווקסלאג על שהביא מראה מקום זה לתשומת לבי.

¹⁰ L. Feldman, *Josephus' Interpretation of the Bible*, Berkeley: University of California Press, 1998

¹¹ Idem, *Studies in Josephus' Rewritten Bible*, Leiden: Brill, 1998, pp 532, 561.

¹² פלדמן מקשר בין זה לבין העובדה שיוספוס השמיט כל זכר לכך שמרדכי היה "עם הגולה אשר הגלתה ביד נבוכדנצר מלך בבל", באשר לפי זה הוא אמור להיות בזמן סיפור המגילה לפחות בן 123. ראה פלדמן, לעיל, עמ' 532–534, זאת בנוסף לסדרה של שינויים שעשה יוספוס על מנת להפוך את סיפורו ל'אמין' יותר.

¹³ ייתכן שבכמה שפות, וביניהן ארמית, אין מילה מיוחדת, לפחות לא מילה נפוצה, ל'דוד'. בויק' יח:יד כתוב במקור העברי: "ערות אחי-אביך לא תגלה אל אשתו לא תקרב דדתך היא". אונקלוס כותב במקום דודה 'אשת אח אביך' (אתה אח אבון) וכך הופך את סוף הפסוק לכאורה למיותר. באופן דומה, מפרש אונקלוס בויק' כ:כ.

¹⁴ ייתכן גם שהמקור לגרסת הוולגטה הוא יוספוס, שכן ג'רום השתמש רבות ביוספוס בעבודתו.

¹⁵ ראה למשל **האנציקלופדיה הקתולית** (כרך 5, עמ' 556), שמתאר את הקרבה כ'דוד (או בן-דוד)'.

¹⁶ במסורת היהודית יש עוד מקרים של דודים המגדלים את אחייניהם, כדוגמת אברהם ולוט וכן רבא בר נחמני ואביו.